

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Стадника Миколи Миколайовича
на дисертацію Поповича Василя Михайловича
«Взаємозв'язок соціального вчення православних Церков і
богословської освіти в Україні: філософсько-релігієзнавчий аналіз»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за
спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство**

Після розпаду СРСР, за роки незалежності православні Церкви в Україні розпочали відновлення власної інституціональної структури, невід'ємною частиною якої є система духовної освіти. Наступність багатовікової традиції православної освіти в Україні була перервана, а відродження її мало враховувати суспільно-політичні реалії молодого поліконфесійної держави та колізії міжцерковних і державно-церковних взаємин. Складні та суперечливі процеси формування мережі православної освіти в сучасній Україні вимагають філософсько-релігієзнавчого аналізу, який має як теоретичне значення в контексті аналізу розвитку православних релігійних інституцій, так і має яскраво виражену практичну актуальність в контексті активного втручання православних Церков в суспільно-політичне життя України як потужної ланки громадянського суспільства.

Принциповими для кожної християнської конфесії, а також такими, що мають теоретичне значення для релігієзнавчої науки, є питання контенту релігійної освіти та її організаційних форм, реформування яких у сучасній освітній політиці пов'язується із компетентністним підходом організації навчального процесу в контексті дотримання Болонських принципів вищої освіти. Порівняльний аналіз досвіду помісних православних Церков європейських країн в освітній сфері також має великий евристичний потенціал для українських науковців у контексті входження духовних ВНЗ у національний освітній простір, моделювання оптимальних форм

співвідношення світської та релігійної освіти в країні, виявлення механізмів та форм її модернізації. Потребував філософсько-релігієзнавчого осмислення також процес інтеграції православної освітньої системи України у загальноправославний простір духовної освіти, який вже розпочався й неминуче посилюватиметься в контексті світових глобалізаційних тенденцій в освітній сфері. Отже, актуальність дисертаційної роботи В. М. Поповича не потребує доведення.

В умовах суспільства транзитивного типу, в якому церква традиційно є суспільною інституцією, що має найвищий рівень довіри громадян, принциповим для християнської духовної освіти, незалежно від її юрисдикції або конфесійного поділу в Україні, є питання не лише забезпечення належного рівня богословських знань майбутнього душпастиря, але й виховання його морально-етичної компетентності. Ключовим в цьому аспекті є питання ступеня та форм включеності православного священства у суспільно-політичні процеси в Україні, яке постало справжнім викликом перед православними Церквами України після Революції Гідності.

Розкол православних Церков в Україні, який протягом всього періоду незалежності був найважливішим фактором державно-релігійних та релігійно-суспільних взаємин, лише поглиблює цю проблему, виводить її в геополітичну площину. Оскільки відповіді на це питання православні Церкви формулюють своїх соціальних доктринах, саме аналіз впливу соціального вчення православних Церков на зміст та форми організації духовної освіти вбачається дисертантом тим фокусом, який дозволить сформувати цілісне філософсько-релігієзнавче уявлення про систему православної освіти в Україні, вектори її трансформації та модернізації, вади та проблеми на цьому шляху. Соціальне вчення православних Церков, як закріплене положення про ставлення Церкви до суспільно-значимих проблем і дій Церкви по відношенню до них, є змістовною складовою богословської освіти, підготовки студентів духовних навчальних закладів до служіння, формування

їх моральної особистості (в ціннісно-духовному вимірі) і суспільно-громадської позиції не тільки як клірика, але й члена суспільства. В цьому аспекті аналіз соціальних доктрин українських православних Церков ще не поставав предметом філософсько-релігієзнавчого дослідження.

Філософсько-релігієзнавчий аналіз впливу соціальних доктрин православних церков на формування не лише богословських, але й моральнісних компетентностей священнослужителів в процесі релігійної освіти, зроблений дисертантом, дозволив виявити, яких саме компетентностей чекає українське суспільство від православного священника в пастирському, місіонерському і соціальному служінні, і наскільки православна система освіти здатна задовільнити ці суспільні запити.

Підготовка слухачів духовних навчальних закладів до служіння, формування їх моральної особистості й суспільно-громадянської позиції як свідомого та активного члена українського суспільства відбувається на основі соціального вчення православних Церков. У теоретичному аспекті філософсько-релігієзнавче дослідження системи богословської освіти під впливом соціального вчення православних Церков можна вважати суттєвим внеском у вітчизняну релігієзнавчу науку.

Серед значної кількості проаналізованих фундаментальних праць з історії релігії й православної Церкви, дисертант аналізує найпоширенішу періодизацію Макарія (Булгакова), яку кладе в основу власної періодизації православної богословської освіти. Новацією в ній є те, що В. М. Попович розглядає історичний розвиток богословської освіти не лише з огляду на соціально-філософські її основи та історичний розвиток православ'я в Україні, але в контексті соціального вчення, проводить паралелі розвитку основних соціально-політичних й історичних процесів в Україні з розвитком інституційних форм православної богословської освіти. Зазначимо, що у зарубіжній релігієзнавчій літературі відсутні ґрунтовні наукові праці, присвячені проблемі періодизації розвитку православної богословської

освіти, які б враховували таку кількість критеріїв, за якими проводиться типологізація.

В процесі досягнення поставленої мети дисертант розв'язав цілий комплекс завдань, зокрема, проаналізував етапи становлення і розвитку православної богословської освіти, сутність соціального вчення православних Церков України та вплив соціального вчення православних Церков на розвиток богословської освіти, основні освітні компетентності священнослужителів в сучасній богословській освіті. Соціальне вчення та богословську освіту розглянуто і проаналізовано дисертантом у їх зовнішньо та внутрішньо церковному вимірах, що дало можливість реалізувати принцип цілісності та довести наявність прямого взаємозв'язку соціального вчення православних Церков України та змісту їх богословської освіти.

Наукова новизна дисертації Поповича В. М. полягає насамперед у тому, що в ній вперше в українській релігієзнавчій науці комплексно висвітлюється взаємозв'язок сучасного соціального вчення та православної богословської системи освіти в Україні.

На наш погляд, позитивні сторони роботи полягають у розгорнутому визначенні особливостей релігієзнавчої освіти (с. 136-143); православного богослов'я як основи і сутності сучасної богословської освіти (с. 141-143); основних завдань модернізації богословської освіти, де першим завданням є формування особистості майбутнього душпастиря в дусі православної моралі та, по-друге, формування високоосвіченої особистості богослова через реформування системи богословської освіти вбік підвищення її конкурентноздатності в контексті об'єднання із світською системою вищої освіти (с. 146-151).

До сильних сторін дослідження відносимо також порівняльний аналіз системи православної богословської освіти в Україні і систем богословської освіти Центральної та Східної Європи (с. 152-159); розгляд доцільності

впровадження компетентнісного підходу в богословській освіті, котрий, в свою чергу, пов'язаний з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання (с. 185-205); аналіз концепцій соціального служіння, спрямованого на діалог з державою та громадським суспільством для покращення духовно-морального і матеріального стану українців (с. 241-257).

Проведення комплексного соціально-психологічного дослідження (у виді опитування) серед слухачів і експертне опитування серед фахівців релігієзнавців, священнослужителів та викладачів духовних ВНЗ дало можливість В. М. Поповичу визначити та виявити ставлення до системи православної богословської освіти та її модернізації (с. 267-281); систему духовних цінностей слухачів і їх уявлення про морально-психологічний образ особистості священнослужителя (с. 282-300); уявлення слухачів про соціальне вчення в контексті формування суспільно-громадянської позиції. Авторське опитування чітко виявило, що рівень ознайомленості із соціальним вченням впливає на сприйняття участі Церкви в громадянському та політичному процесах (с. 302-321).

Дослідження В. М. Поповича конкретизує і доповнює релігієзнавче розуміння теоретико-методологічних основ аналізу розвитку православних Церков України, їх соціальних доктрин, в яких відображаються основні вектори взаємин Церков і суспільства (с. 344-364); діалогу держави та православних Церков в сфері освіти, де передбачено запровадження спеціальності «Богослів'я» у систему вищої освіти України (с. 380-398).

Дослідження має чітко структуровані тематичні розділи, самостійною є авторська позиція в аналізі та визначенні базових категорій і понять, логічна та струнка система посилань, широке коло джерельних матеріалів, використання яких має послідовний і системний характер. Можна стверджувати, що положення, висунуті в дисертаційному дослідженні,

збагачують та конкретизують філософсько-релігієзнавчий понятійно-категоріальний апарат.

Достовірність результатів дисертаційної роботи В. М. Поповича не викликає сумніву. Основні положення дисертації певною мірою відображені в монографії 49 публікаціях (26 з яких – фахові). Теоретичні узагальнення дослідження були апробовані у формі доповідей на численних міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Дисертація оформлена з повним дотриманням вимог, викладених у «Основних вимогах до дисертацій та авторефератів дисертацій», затверджених Департаментом атестації кадрів Міністерства освіти і науки, логічно розкриває дослідницьку стратегію й методологічний апарат, її структура відповідає об'єкту і предмету роботи, меті та завданням, а також паспорту спеціальності (09.00.11 – релігієзнавство). Автореферат дисертації оформлений згідно з критеріями до написання авторефератів дисертацій та повною мірою відображає її зміст, структуру, новизну та теоретичні узагальнення.

Не применшуючи позитивного враження від дисертації В. М. Поповича, маємо висловити зауваження та побажання з приводу окремих її положень:

1. Проводячи ретроспективний аналіз розвитку православної богословської освіти в Україні (підрозділ 1.1, с. 44-76), дисертант головну увагу концентрує на дослідженні о. Макарія (Булгакова) та представлений ним періодизації (с. 45), згадує науковців, які займалися цією проблематикою – А. Великого, М. Чубатого, І. Огієнка, Д. Дорошенка, О. Лотоцького, проте не враховує суттєвий доробок у вивчення становлення системи православної богословської науки А. Осіпова.

2. Досліджуючи впровадження компетентнісного підходу в православну богословську освіту в контексті реалізації завдань Болонського

процесу (с. 186), автор не достатньо переконливо аргументує власну позицію щодо ефективності визначеного підходу до організації освітнього процесу у світських і духовних вищих навчальних закладах.

3. Наголошуючи на морально-етичній компетентності особистості священнослужителів (с. 205), В. М. Попович не акцентує увагу на формуванні моральної свідомості, що було б, на нашу думку, доцільним у межах підрозділів 2.2 та 2.3, де досліджуються духовні цінності як основа морально-етичної компетентності й суспільно-громадянської позиції духовенства та оцінюється їх роль у модернізації системи богословської освіти.

4. В дисертації для повнішого розв'язання дослідницьких завдань використовується один із соціологічних методів збору інформації (підрозділи 3.2 та 3.3, с. 282-322) – опитування слухачів та експертне опитування релігієзнавців-викладачів ВНЗ і священнослужителів, виконане у 2015-16 роках. Соціологічне дослідження, на нашу думку, є однією з сильних сторін, але стрімкі зміни у вітчизняному православ'ї викликають побоювання в тому, що результати цих досліджень не відображують сучасні ціннісні орієнтації слухачів богословських ВНЗ, і в сьогоденній ситуації в країні соціологічне опитування може дати інші результати.

5. Відзначаючи в цілому якість наукового викладу дисертаційного матеріалу, його академічну українську мову, зазначимо наявність окремих стилістичних та орфографічних помилок.

Висловленні зауваження не мають принципового характеру і не применшують значимості роботи дисертанта, а пропонують нові шляхи подальшого розвитку та вдосконалення досліджуваної проблеми, не заперечують загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження В. М. Поповича.

Дисертаційна робота В. М. Поповича є цілісною, самостійною і

завершеною в рамках визначеної мети та завдань науковою працею, в якій розв'язана важлива наукова проблема – ґрунтовно висвітлено взаємозв'язок соціального вчення православних Церков і богословської освіти в Україні. Це дає підстави вважати дисертаційне дослідження концептуально, методологічно й теоретично значущим. Результати дисертаційного дослідження мають важливе теоретичне й практичне значення, а отже, є суттєвим внеском у розвиток українського релігієзнавства.

Таким чином, дисертація Поповича Василя Михайловича «Взаємозв'язок соціального вчення православних Церков і богословської освіти в Україні: філософсько-релігієзнавчий аналіз» повністю відповідає вимогам, що висуваються МОН України до докторських дисертацій, і містить ґрунтовний доробок щодо розв'язання фундаментальної наукової проблеми, що відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. з подальшими змінами та доповненнями. В. М. Попович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, професор
кафедри публічної політики
та політичної аналітики
Національної академії
державного управління при Президентові України М. М. Стадник

Учений секретар
Національної академії
державного управління
при Президентові України
доктор наук з державного управління, професор А. П. Рачинський

